

ners de tall, armers, ferradors..., a més dels ferrers-forjadors de tota la vida que exercien una mica de tots aquests oficis.

Caldria destacar-ne la important indústria de fabricació d'encluses que es féu famosa arreu del país i encara avui se'n troben nombrosos exemplars amb el nom de Bagà i la data de fabricació, que va del segle XVII al XIX. Inicialment aquestes encluses es fabricarien a la mateixa farga de Sant Llorenç. Entre molts d'altres oficis del gremi de Sant Eloi, Joan Amades hi esmenta els enclusaires de Guardiola. Més tard, però, la factoria es traslladaria a Bagà i ja el 1770 Joan Ripoll n'era el propietari. A principis de segle XIX era el "Padri de Cal Jep" qui fabricava les encluses de Bagà.

També, entre d'altres especialitats, hi hagué a Bagà una fàbrica d'hostiers i de romanes. Sembla que l'última família que va regentar aquest negoci al segle XIX foren els Perarnau. Hom recorda haver-ne vist informació a l'arxiu del Sr. Joan Pardinilla, però malauradament des de la seva mort l'any 1976, el seu valuós arxiu privat resta pendent de revisió i classificació.

Així doncs, ens queda el repte en un futur de recuperar i treure a la llum tota aquesta activitat metal·lúrgica que arran de l'existència de les fargues, es desenvolupà a la Conca Alta del Llobregat: des del primer obrador de ferrer documentat a Bagà el 1289, fins a l'última ferreria, la de "Cal Quim Ferrer", a Guardiola de Berguedà, que l'any 1985 tanca-

va definitivament, no solament el seu negoci, sinó també tota una activitat amb molts segles d'existència.

Bibliografia

- AREU, Montserrat i COMAS, Francesc: LA FORJA - R. Dalmau 1.987
- CARRERAS I CANDI, Francesc: GEOGRAFIA DE CATALUNYA - Barcelona 1.906
- GALLARDO, Antonio i RUBIO, Santiago: LA FARGA CATALANA - Barcelona 1.930
- MADOZ, Pascual: DICCIONARIO GEOGRÁFICO, HISTÓRICO Y ESTADÍSTICO DE ESPAÑA - Madrid 1.845-
- MATEU i SUBIRÀ, Joaquim: FARGUES DE CATALUNYA I ANDORRA - R. Dalmau 2004-
- MOLERA, Pere i BARRUECO, Consol: LLIBRE DE LA FARGA - R. Dalmau 1.980-

SANCHOIPLANAS, Marta: HOMES, FARGUES, FERRO I FOC: Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval - Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya 1.999 -

SERRA I VILARÓ, Joan: BARONIES DE PINÓS I MATAPLANA: Investigació als seus arxius - Barcelona 1.930/1.950 -

TORRAS, Cèsar August: PIRINEU CATALÀ Vol. V - BERGUEDÀ - Valls Altes del Llobregat - Centre Excursionista de Catalunya 1.905 -

Arxiu particular de Joan Casals i Boixader de "Cal Guardiola".

Quim Casas i Soler
historiador

DOSSIER

LLUÏSA AMENÓS, JAUME BERNADES

Jaume Casals, mestre ferrer*

Nota biogràfica

Jaume Casals era un ferrer de noranta-quatre anys, membre d'una família de ferrers. Era un home menut, d'espatlles amples i braços fermes. Els músculs del seu cos, forjats a cops de mall, mantenien una tonicitat poc usual en persones de la seva edat i li permetien uns moviments àgils i compassats. Efectivament, les expressions corporals d'en Jaume eren pausades i majestoses, pròpies d'aquell qui actua matisat per l'experiència dels anys i les vivències sofertes.

En Jaume estimava el seu ofici i estava orgullós de ser un dels últims ferrers artesans, però, a la vegada, l'entristia no poder transmetre'l a les noves generacions. Sabia que els seus coneixements es perdrien amb ell, perquè «*el món vol una altra cosa*».

El seu avi patern es deia Jaume, com ell, i era natural de Montmajor. Havia fet de ferrer i moliner a Can Estruc de l'Aiguadora, al municipi de Navès (Solsonès). Anar al molí era una tasca periòdica entre els pagesos i ramaders de les zones rurals, que hi portaven a moldre el blat per a fer-ne pa. Els pagesos de la comarca aprofitaven el viatge per ferrar els animals, llossar les eines i encarregar alguns objectes domèstics de ferro. Sovint el moliner i el ferrer eren la mateixa persona. El molí-ferreria era, a més, un lloc d'encontre i un centre de difusió de les notícies locals.

L'avi d'en Jaume era llogater del molí, fet que determinà una vida personal i professional itinerant, desenvolupada en diversos molins de la comarca. En un



Jaume Casals als anys quaranta del segle XX.

moment imprecís "va deixar de treballar al molí de Navès i se'n va anar a Olvan, al molí de Fuives".

Com a ferrer, l'avi Casals s'especialitzà en la fabricació d'eines del camp, tal com correspon a un entorn pagès: «[L'avi] fabricava eines de mànec: destrals, pics, magalls, pales fangues... Eren les mateixes eines que ara. Això no ha variat, no podia pas variar! La [tècnica de] fabricació era la mateixa que faig servir jo".

L'estacionalitat de les feines del camp provocava que la demanda de determinades eines augmentés en èpoques concretes de l'any: al mes de febrer, època de fangar la terra, es llossaven moltes pales fangues; als mesos d'estiu s'adobaven les falç, els volants per a la sega, i les ferradures dels animals de batre; a l'octubre calia tenir a

punt les arades: eren temps de relles... En Jaume Casals avi tingué tres fills, dos dels quals, en Lluís i en Josep, continuaren l'ofici de ferrer. El pare del Jaume era en Lluís i nasqué al molí de Fuives, a Olvan, el 15 de febrer de 1876.

Des de petits, tots els fills es familiaritzaven amb l'ofici ajudant el seu pare en tasques menors. L'aprenentatge s'iniciava en l'obrador familiar i es completava amb diferents artífex de la comarca, que els llogaven com a aprenents a canvi d'un jornal o de la manutenció diària. L'aprenentatge lluny del taller patern es feia en moments en què baixava la feina a casa i tenia el valor afegit d'aportar uns ingressos extres que ajudaven a l'economia familiar.

El fill gran de l'avi Casals, en Josep, heretà la major part de les eines paternes. Obri taller a Gironella, on se'l coneixia amb el sobrenom de "ferrer ros". El pare del Jaume, Lluís Casals, no tingué la mateixa sort que el seu germà gran. Les necessitats econòmiques el portaren a guardar bestiar, feina habitual entre els adolescents de les comarques pageses: "A sis anys va anar a guardar porcs allà a Obiols, al Puig. El seu pare, com que tenia prou misèria, el va fer canviar de casa per deu cèntims més al mes. Va marxar d'Obiols cap dalt al Puig, on guardava bestiar gros. Després va guardar bestiar a Santa Maria des Garrigues. Allà hi havia un toro que abordava la gent. Ni els amos el podien fer creure!. De vegades pujava la gent a fer llenya o a buscar aigua a la font i [quan el toro els abordava] cridaven el pastor—és a dir, el seu pare— que hi feia anar les vaques. Així [el meu pare] estria algun cèntim més. Eren èpoques de misèria!

Va estar uns tres anys guardant bestiar, fins que tenia nou anys. Llavors va tornar a casa. Però voltava molt... L'hora cap aquí, l'hora cap allà!".

El 1898, amb motiu dels reclutaments de la guerra de Cuba, s'amagà al molí de la Corriu, a la Vall d'Ora que, per les seves condicions orogràfiques, ha estat un amagatall natural al llarg de la història.

Després emigrà al sud de França, on es guanyà la vida fent



de ferrer: "En "puesto" d'anar a servir, va desertar. Quan va tenir por que l'agafarien per desertor va anar cap a França, a la Cerdanya. Tenia uns vint-i-un anys. Hi va passar uns tres anys. Allà feia de ferrer. Se'n va avorrir de veure que s'havia d'amagar sempre! Es va presentar per les quintes i va anar quatre anys a Madrid.

A la mili guanyava uns diners fent de ferrer. Una de les tasques que realitzava en Lluís Casals era anellar els porcs, és a dir, col·locar-los una anella al nas perquè no furguessin. El procés era el següent: s'escalfava un filferro i es corbava en forma circular. Es feia punta a un cap de l'anella perquè travessés el nas del porc i, un cop col·locada, es cargolava per tal que no s'escorregués: "En aquell temps s'anellaven porcs, perquè furgaven molt i ho espatllaven tot. El pare sabia anellar perquè ho va aprendre a França.

Un dia, treballant a la ferreria de Madrid, diu que hi va anar un home que havia de menester quatre o cinc homes per anellar un porc. El meu pare se'ls en va riure. Va dir:—"Quatre o cinc homes? Jo sol m'ho faré!" El pare va posar la corda al morro del porc, va posar una cama a cada cantó del porc i el va anellar tot sol".

Quan el seu pare tornà de Madrid, es casà amb Mercè LLumà i obri el seu propi taller a Berga: "Quan va tornar de Madrid

es va plantar per ell. Va comprar la ferreria d'aquí Berga, que estava davant de la farinera del Menso, a la Ronda Moreta". La ferreria pertanyia a un ferrer retirat i incloïa tant el taller com les eines, algunes de les quals encara conserva en Jaume.

Lluís Casals adobava i manufacturava eines del camp per als pagesos de la comarca: "Fabricava aixades, arpiots, magalls, pics, pales de fangar. També feia cavadores i arreus per animals, que el meu avi no feia. Eren arreus simples, de planxa giratòria i arreus d'esclop. Més que tot es treballaven eines petites".

Segons en Jaume, la confecció d'una palafanga demostrava la capacitat i l'habilitat d'un ferrer i es podria considerar com la "prova de passanties" dels ferrers d'àmbit rural: "El qui sabia fer pales de fangar es considerava un bon operari.

Al meu pare li deien—"ferrer, m'has de fer una pala de fangar que pesiforça, que pesi tantes lliures". Els clients volien que pesés. En canvi ara volen que no pesi".

Jaume Casals nasqué a Gironella el 9 d'octubre de 1906, i fou el gran de cinc germans. La seva mare, Mercè LLumà i Guitart, es desplaçà a casa de la seva germana per donar a llum. Era molt freqüent que les embarassades anes-

sin a casa de familiars on les poguessin atendre altres dones. "Quan jo tenia dos mesos vam tornar a Berga amb el meu pare".

A Berga, el seu pare feia de ferrer, de ferrador i de "curandero". A la ferreria hi anaven els pagesos a llossar les eines gastades, a soldar les trencades i a repassar aquelles que calia adobar.

Ferrava les bèsties a l'exterior de l'obrador, estacades en una anella penjada a la paret del carrer. En Lluís "els lligava la cua i la pota del darrere perquè no poguessin tirar coces" i, si era necessari, els posava una mordassa al morro perquè no mossegessin.

Per ferrar un animal eren necessaris un mínim de tres persones, dues per agafar-lo i el ferrer. Segons en Jaume, calia que l'amo hi fos present i el tranquil·litzés amb manyacs i paraules confortants. De primer, calia aixecar-li una pota, escapçar-li el casco amb les tenalles de tallar casco i aplanar-li amb el botavant. El ferrer li emprovava una ferradura que escollia d'entre el bon nombre de mides i models que tenia. Acte seguit clavava la ferradura amb els claus de ferrar. Quan l'animal sentia els cops de martell es posava nerviós i començava a tirar coces. En aquests moments calia força i habilitat per evitar de rebre un cop i poder acabar la feina.

Alguns animals s'estaven prou quiets i no calia lligar-los: eren "de bon ferrar".

En Jaume ens aconsella que als animals de treball "no és bo ferrar[-los] les quatre potes en un mateix dia; primer es ferren les de darrere i després les de davant".

Quan s'està ferrant un animal, no s'ha de passar prop de la part posterior: "Quan tenia uns quatre anys, davant de cal Menso, a Berga, passant darrera d'un ruc que el meu pare ferrava, em fum patada i m'asparraca allà a la carretera. Aquí on va picar sempre més em "via" fet mall."

El pare del Jaume també curava animals a Berga. Els ferrers havien estat desenvolupant aquestes tasques durant segles fins que els primer veterinaris amb formació acadèmica els desplaçaren. Coneixien la medicina popular aplicada als animals: "El meu pare curava animals amb el pare del veterinari, que va enviar el seu fill a estudi. Quan el xagal va tornar per treballar a Berga, el meu pare ja no va poder ferrar més. Vam marxar de Berga cap al molí de la Portella, perquè el meu pare pogués ferrar. Com que no hi havia gaire feina, el meu pare anava a ferrar a Lluçà. També curava els animals. Els donava lavatives, els curava inflamacions i mals dels peus. Ell ja tenia uns líquids que sabia que anaven bé". Els remeis per al guariment es basaven en l'aplicació de les propietats medicinals de les herbes i s'aplicaven indistintament als animals i a les persones; la dosificació era l'única diferència. Aquesta saviesa, transmesa oralment de generació en generació, s'ha perdut i en Jaume només en recorda algunes pinzellades que havia vist de petit.

D'entre els remeis més utilitzats hi havia l'oli de ginebre, un potent desinfectant usat per combatre els dolors, que es prenia barrejat amb aigua. Segons en Jaume, es posava el ginebre en un bidó petit de llauna, col·locat sobre un terreny rocós. Es barrejava el ginebre, s'encenia el bidó per dalt i es tapava. L'oli que rajava es conduïa per un regueró fet a la roca, es recollia amb una cassoleta es posava en ampolles per consumir-lo.

En Jaume va anar poc temps a l'escola. "Jo no volia pas anar-hi, no

en trèiem pas res!". Més amunt de cal Sistachs hi havia un mestre que la canalla anomenava "Senyor Potres". Hi va anar un any: "Ens donava caramels per fer-nos creure, i nosaltres els hi preniem. Quan tenia uns cinc anys o sis van plantar un arbre allà al Batlle, davant de les voltes i van fer la festa de l'arbre. A la canalla ens van donar taronges i un llonguet. Ens van fer cantar i fer una mica de comèdia. Després vaig anar a col·legi a la Plaça de Sant Joan durant un parell d'anys".

L'enclusa, encaixada en una soca d'alzina, a l'àrea de forja.



En Jaume recorda que a l'escola no va aprendre a llegir i a escriure: "Ho vaig aprendre anant a conferència a la Colònia Rosal, als vespres".

Els primers contactes que en Jaume tingué amb l'ofici foren a través del seu pare, a qui ajudava.

Quan la feina baixava, anava a guardar bestiar: "Vaig anar a guardar a la Portella. Guardava vaques i cabres al masover de la rectoria del monestir. Tenia uns nou anys".

En Jaume ajudava el seu pare a moldre blat o a llossar les eines que els pagesos portaven. "Fèiem anar el molí cada tres o quatre dies, perquè hi havia poca gent. El pare marxava dos dies a la setmana a llossar eines al molí de Vilardell, a les Heures de la Cort. Tenien una enclusa i ho feia tot allà".

En Jaume recorda que el taller del seu pare no tenia ni de bon tros el nombre d'eines que hi ha en el seu: "tenia l'escluse (sic), els martells i les tenalles".

En Jaume, començà a treballar seriosament en l'ofici als onze o dotze anys, quan la família es traslladà al molí de Minoves, a la Colònia Rosal: "Vivíem al pis que hi havia a sobre del molí i el meu pare

va fer un cobert per poder treballar. El moliner vivia al pis de sota. Jo ajudava el pare a llossar eines. També anava a treballar amb els meus cosins a la ferreria, a ajuda'ls. Hi anava quan m'havien de menester."

Quan baixava la feina a la ferreria, anava a les serradores de fusta de la comarca: "Em llogaven a la serradora de Gironella, del Puig o del Ballús, al costat de l'estació. Hi vaig estar uns sis mesos.

Després vaig treballar un any a la serradora del Nicolau, a la font del Ros a Berga. Em donaven 4 pessetes la setmana. Portava fusta a la màquina, com els altres xagals. No m'agradava gaire perquè era dur".

Quan en Jaume havia après l'ofici de ferrer es llogà d'operari amb en Manel, un ferrer de Balsareny especialitzat en eina negra, és a dir, eines del camp. També es llogà amb Josep Caus i en Comaposada, de Berga, especialitzats en eina de tall, anomenada també eina blanca: "Feien eines de tall, volants i destrals. Amb en Caus de vegades passava dues o tres setmanes i tornava a baixar a casa. Després em feia avisar i tornava a pujar dues o tres setmanes més. Jo l'ajudava i ell s'acabava la feina.

Amb en Comaposada treballàvem el seu germà Martí i jo, que ens rellevàvem per picar amb el mall: l'un picava i l'altre esmolava els volants.

Després d'un parell d'anys no hi vaig voler tornar perquè jo tenia feina aquí a casa".

L'estada amb aquests ferrers li permeté conèixer els secrets de manufactura de les eines de tall i, en conseqüència, ampliar l'oferta de productes. Les eines de tall, més ben pagades que les del camp, consolidaren en Jaume com un "mestre ferrer" i li conferien una categoria professional més elevada.

En Jaume recorda que els mestres ferrers eren recelosos de mostrar els seus secrets d'ofici als operaris o aprenents que tenien. Entre els ferrers de tall, el secret més ben guardat era donar el tremp: "Antes [els ferrers] s'amagaven de dona'ls el tremp, perquè era lo més important de l'eina de tall. Jo, treballant, també ho he après. Ho vaig trobar pel meu compte. Treballant te n'adones del que passa".

Vers els anys trenta del segle XX, pare i fill construïren una casa a la Colònia Rosal i obriren ferreria pròpia. "Treballàvem tots dos i quan havíem de menester, llogàvem algú altre".

Treballaven per al mercat local fent eina negra, eina blanca i alguns objectes de serralleria. També ferraven animals: "Per ferrar els animals els portaven al taller. Ens havien baixat bous i vaques de Berga i de Manresa."

Arran de la mecanització, molts ferrers passaren a treballar per les grans fàbriques exercint, sobretot, tasques de manteniment de les eines i de les maquinàries, la majoria de les quals eren fetes de ferro. Fou el cas del germà petit del Jaume, que entrà a treballar de manyà a la fàbrica de la Colònia Rosal.

El diumenge era el dia festiu i el jovent, amb ganes de divertir-se, s'empolainava per anar a ballar a La Plana: «A la Plana, hi havia un colla de jovent busca-raons. De vegades, hi havia colles que venien i havien de marxar a cop de roc. Però com que els meus amics eren de La Plana, no m'havien dit mai res».

Als 21 anys en Jaume va anar a la mili, destinat al batalló d'infanteria número 63, de Maó.

«Després em van destinar a La Mola. Allà sí que estava bé! Em va agafar un tinent per ajudar-lo [a fer tasques de manteniment] i no feia guàrdies. Arreglava algun pany, posava algun vidre... Allà n'estava de bé, no feia res!»

Hi havia un dipòsit amb els vestits dels presidiaris i jo em cuidava de donar la roba als que entraven nous. Hi vaig estar tres mesos».

En total en Jaume va servir durant un període de deu mesos.

Quan va tornar de la mili va conèixer la seva primera dona, la Dolors: «La vaig conèixer a Sabadell a casa d'uns parents. Era d'Organyà. Vam festejar uns tres mesos abans de casar-nos. Ens vam casar a Canelles d'Organyà». Un cop casats, la Dolors es traslladà a casa del Jaume i els seus pares. «Després del temps reglamentari vam tenir el «crio». La Dolors i el nen van morir en el part.

Poc temps després esclatà la Guerra Civil. En Jaume passà la guerra al front i fou un dels soldats que combateren a la batalla del'Ebre. Recorda amb molta tristesa aquell episodi: «Que se'n van fer de barbaritats!».

Acabada la guerra, en Jaume va conèixer la seva segona dona: «Em vaig casar per segona vegada quan era gran. Tenia cosa de trenta anys. La vaig conèixer a La Valldan. S'estava amb un capellà ja gran i amb la seva germana. Érem allà a l'hostal i va començar a fer bromes a la cuina. Em va agradar perquè era una mossa que hi podia posar confiança i era valenta. Es deia Carme. Pujava a veure-la quan em semblava, amb la motocicleta. Hasta a la Pobra havia anat amb motocicleta!».

Quatre mesos després de conèixer-se, Mossèn Ramon els va casar a La Valldan.

La Carme es va traslladar a casa del seu marit i començà a treballar a la fàbrica de la Colònia Rosal. Dos anys després, la Carme va agafar una malaltia que la va tenir set mesos al llit. En Jaume la curava. Entretant moria Lluís Casals, el seu pare.

Sis anys més tard, la Carme «va agafar això del sucre. Li van haver de tallar un dit, després el peu i després la cama. Després va perdre la vista». La Carme va morir a Berga nous anys després de casar-se.

En Jaume va quedar tot sol: «Cap dona no venia a netejar, m'ho

feia tot jo. De vegades em feia mandra fer el dinar i anava al bar a menjar.

Amb les dones no he tingut cap mica de sort. Vaig quedar arreglat, de dones! Ja no em vaig voler enredar més. Ara sí que estic bé, faig el que vull!».

Des de fa uns quants anys, la seva neboda Carme ell cuida, li neteja la casa, li renta i planxa la roba i li prepara el dinar. És l'única persona que l'atén.

La jornada laboral del nostre ferrer es desenvolupava tranquil·la i sense presses: “[Quan



Jaume Casals, al seu obrador, l'any 1999. FOTO LUIGI

tenia quaranta anys] em llevava cap allà a les set del matí a l'hivern, una hora abans a l'estiu. No necessitava despertador per llevar-me. Esmorzava cuinat. Coïa patates i verdures i tall a darrere, acompanyat de vi barrejat amb aigua. Després baixava al taller fins l'hora de dinar. Obria la porta i encenia la forn. Et satisfia encendre-la, sobretot a l'hivern. Llavors tenia algun aprenent que em venia a ajudar una temporada. Jo em cuidava de fer la peça i l'aprenent havia de picar.

Cap allà les dotze pujava a dinar a casa. Menjava de cobert. Després de dinar anava al cafè i jugava una estoneta a les cartes. M'hi estava una bona estona i tornava a treballar.

A l'estiu feia la becaina. A la tarda, plegava cap allà les vuit. A l'estiu, plegava més tard. Per sopar, menjava poca cosa, una mica de fruita o pa sucat amb tomàquet.

Després de sopar anava al cafè a passar "el rato".

Cap al tard se n'anava a l'hort a passar una estona tranquil. Encara ara el cultiva: «Faig tomates, mongetes, cebes... El faig llaurar amb un multicultiu. Quan haig de collir les patates, algun em ve a ajudar. El meu pare no era gaire de remenar l'hort.

Tot m'ho menjo jo i el que em sobra ho dono. Antes de deixar-ho gavyanyar, més val que algú ho aprofiti!

Ara ja ho trobo massa pesat.»

La ferreria i les formes de treball²

El ferrer és la persona que treballa el ferro o que fabrica objectes de ferro mitjançant les tècniques de la forja, és a dir, mitjançant diversos processos de deformació del metall en calent.

L'obrador del Jaume, com el de qualsevol ferrer, rep el nom de ferreria.

El taller del Jaume ocupa la planta baixa d'un edifici de dos pisos de la Colònia Rosal (Avià, Berguedà). Consta de tres habitacions contigües, sense pavimentar. La part posterior del taller aprofitat és de roca viva, que s'ha excavat per tal d'encabir-hi la xemeneia de la forn.

Les habitacions central i lateral esquerra estan comunicades interiorment i formen l'obrador. L'habitació lateral dreta, independent de les altres dues, és el magatzem de ferro nou.

L'accés des del carrer s'efectua per una porta corredissa de fusta que gairebé sempre està oberta.

Aquesta és, a més, la font bàsica d'il·luminació juntament amb una finestra petita situada a l'altre extrem de la façana. La il·luminació del taller és molt baixa, tot i que augmenta amb el foc de la forn que fa les funcions pròpies per a la forja, i a l'hivern, a més, escalfa.

Malgrat haver-hi llum artificial, en Jaume sempre treballa amb llum natural perquè la penombra li permet controlar el color del ferro quan s'escalfa a la forn.

L'interior de la ferreria està ennegrit pel fum i el carbó. És ple de peces i eines de ferro escampades pel terra, penjades a les parets o guardades en diversos calaixos.

S'estructura al voltant de tres grans àrees definides pels principals processos d'elaboració: l'àrea de foc, l'àrea de forja, i l'àrea de treball en fred.³ La distribució d'aquestes àrees ve determinada per la il·luminació dels espais interiors, en què la font lluminosa fonamental és la llum natural.

L'àrea de foc està situada enfront de la porta d'accés, i és formada per la forn i les basses de carbó i d'aigua. És l'àrea destinada a escalfar i a trempar el ferro. És una zona d'alta resistència al foc i queda a recer dels corrents d'aire, que podrien descontrolarlo.

La forn és una estructura d'obra de superfície quadrada d'aproximadament 100 x 115 cm, i situada a una alçada d'uns 80 cm del terra sobre la qual s'hi fa foc. La flama es manté viva gràcies a uns corrents d'aire canalitzats a través d'un tub anomenat *tovera*, que va des d'un ventilador fins a la superfície de la forn, just a sota del carbó. El fum que es desprèn de la combustió és recollit per una campana troncopiramidal feta d'obra. A sota de la forn hi ha la bassa d'aigua per trempar el metall. És quadrada, amb el fons situat al nivell de terra, i limitada per un muret d'obra. Al costat esquerre de la bassa d'aigua hi ha la de carbó, de forma rectangular, limitada també per un muret d'obra.

L'àrea de forja és al centre de l'obrador, a prop del foc, en una zona de penombra. És l'àrea destinada a treballar el ferro que prèviament s'ha escalfat a la forn. Està constituïda per l'en-

clusa i el martell pneumàtic. L'enclusa, encaixada en una soca d'alzina, està col·locada en perpendicular a la fornal. El ferrer se situa darrere d'ella, és a dir, de cara a la porta. Aquesta posició facilita l'accés a la veïna àrea de foc, i només estirant el braç arriba a la bassa d'aigua i a la taula de la fornal. Al voltant de la soca hi ha clavats claus i grapes de ferro forjat per tal de penjar-hi les diverses eines de mida petita que s'adaptin al forat de l'enclusa. Just darrere de l'enclusa hi ha el martell pneumàtic. Les eines de forja, és a dir, les tenalles i els martells, pengen d'un barra de ferro clavada a la paret, prop de l'enclusa. Les tenalles hi pengen pel piu, entre els dos braços, i els martells estan suspesos pel cap. Més amunt hi ha claus clavats a la paret que sostenen diverses eines o productes ja en desús (pics, dalles, cadenes...).

Les tenalles i els molles del Jaume provenen de la ferreria que el seu pare adquirí a Berga. L'enclusa, juntament amb la soca, l'adquiriren al ferrer de la colònia Rosal, vers el 1915. Segons en Jaume, trobar una bona soca per a l'enclusa no és tasca fàcil, i fer-la encara menys.

El martinet pneumàtic el compraren a la casa Oliveres de Granollers i el pagaren en efectiu. Segons en Jaume, el propietari no els el volia vendre perquè havia estat exposat a l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929, fet que, de moment, no hem pogut documentar.

L'àrea de treball en fred és a la paret dreta, just al costat de la porta d'accés, en la zona més il·luminada per la llum natural. És formada pel banc de treball i les eines de treballar en fred guardades en prestatgeries o penjades amb claus clavats a la paret. Sobre el banc hi ha una serra elèctrica per tallar les barres de ferro que penetren des del magatzem, a través d'una finestreta quadrada feta a la paret. També hi té els cargols per subjectar les peces a treballar.

Arrambades a la paret de la façana hi té les eines mecàniques: la màquina de foradar, la cisalla i la mola d'esmeril, eines adquirides entre els anys trenta i quaranta. A l'altra habitació, per manca

d'espai, hi té la mola d'aigua o tornall⁴, el rentamans i el lavabo. La mola d'aigua és feta per ell mateix, seguint el model d'aquelles que havia vist instal·lades quan era aprenent.

A l'altra banda de la carretera hi té el magatzem de deixalles de ferro, que les ven al ferroveller.

De bon matí, quan en Jaume entra al taller encén la fornal: *"Encenc el foc posant-hi papers o el que tinc i una mica de brossa. Res de llenya perquè no tindria força"*. El manté viu alimentant-lo amb carbó i remenant-lo amb la sirventa. De tant en tant, el foc perd intensitat sense arribar a apagar-se. Llavors és necessari avivar-lo amb un corrent d'aire controlat que prové del ventilador elèctric. En l'època del seu avi, la font d'aire era una grossa manxa col·locada a la part superior dreta de la fornal que s'accionava amb una cadena. La manxa feia dos metres de llargada per un d'amplada i era feta de fusta i pell. Requeria un manteniment continuat a còpia d'untar-la amb greix animal. La manca de manteniment provocava el ressecament i esquinçament de la pell, deficiència que se solucionava amb un pedaç de cuir enganxat amb cola feta de melsa.

Quan el foc està encès, s'inicia el treball en calent. La peça de metall, sigui ferro o acer, s'escalfa a la fornal, cobrint-la totalment de carbó encès perquè la temperatura augmenti homogèniament en tota la seva superfície. Només calen uns cinc minuts perquè el ferro prengui el color taronja-vermellós i esdevingui tou i mal·leable per treballar-lo amb facilitat. En el procés d'escalfament, el ferro pren diferents tonalitats que permeten al ferrer reconèixer la temperatura de forja i, en conseqüència, determinar els processos a seguir.

Quan el ferro està calent s'aixeca amb la sirventa, se subjecta amb les tenalles i s'espolsa perquè caigui la capa d'òxid que es forma quan entra en contacte amb l'aire. Acte seguit se situa damunt de l'enclusa per tal de forjar-lo mitjançant diversos procediments tècnics que es basen en el martelleig directe sobre la superfície de la peça o en el colpeig indirecte sobre una altra eina.

Aquestes operacions exigeixen un treball àgil i segur perquè el ferro es refreda amb rapidesa. La peça recent sortida de la fornal, cal colpejar-la amb suavitat perquè està massa tova. A mesura que es va refredant es pot picar progressivament més fort. Quan es treballa amb malls, els mallers piquen el ferro guiats pel ferrer, que els indica on i com cal picar. La peça s'agafa amb les tenalles que més convé, segons la seva forma i la posició amb què es vol treballar. Les tenalles de forja són de grans dimensions per tal de garantir una distància mínima de seguretat entre el ferrer i el ferro roent, i, a la vegada, permetre la subjecció d'objectes o barres de mida considerable. El ferrer subjecta la peça amb les tenalles, que agafa amb la mà esquerra, i la colpeja amb el martell, sense perdre el ritme. Fins i tot quan la gira, deixa caure el martell damunt l'enclusa per pròpia inèrcia, assegurant la continuïtat rítmica amb repics. Tot seguit, piquen els mallers, que solen ser un o dos, en el punt on el ferrer ha picat amb el martell, de manera que s'estableix un ritme que alterna un colpeig del ferrer amb un o dos dels mallers. A cada cop de martell segueix un cop de cada un dels malls. El ferrer no deixa de picar perquè sap que l'esforç muscular més fort es produeix en l'iniciar l'activitat. El ritme en el martelleig garanteix un esforç muscular sostingut i, per tant, una força de colpeig homogènia.

El constant repicar de les eines desaconsella comunicar-se mitjançant la parla, i alavoreix, en canvi, el llenguatge del martell, que garanteix la necessària comunicació entre el ferrer i els mallers. Perquè aquests entrin a picar, el ferrer deixa repicar el martell damunt l'enclusa, amb la mà morta. El mateix la per indicar-los que s'aturin definitivament, o momentàniament per escalfar la peça a la fornal.⁵ Quan el ferrer vol girar-la pica amb el martell damunt l'enclusa unes quantes vegades seguides.

Des d'inicis del segle XX, els mallers han estat substituïts pel martell pneumàtic. Vers els anys seixanta, en Jaume li va incorporar un motor elèctric.

En picar el ferro roent salten multitud de guspines, cosa que afavoreix el risc de cremades: *"Quan ens cremàvem hi posàvem oli [a la cremada]. Pels cops, "tintura de iodo" o esperit de vi, perquè desinfectés. No miràvem prim. Si en tallàvem un dit, l'embolicàvem amb una mica de tela de cotó perquè no li toqués la porqueria i ja s'anava curant per ell mateix"*.

En Jaume no ha dut mai una indumentària adaptada als riscos del seu ofici. Ell s'ha vestit sempre amb la roba vella, ja cremada, i recorda que així ho feia també el seu pare.

Quan en Jaume acaba de forjar una eina de tall la remulla a la bassa d'aigua, és a dir, la trempa. *"Perquè la fulla no es trenqui, s'ha de trempar en el moment just. El secret del tremp és el color que treu l'acer. Quan s'escalfa la peça d'acer agafa un color taronja-vermellós. Es fica dins l'aigua i, quan s'exposa a l'aire, pren un color blanc. A mesura que es refreda cal que la peça esdevingui de color gris i, finalment, blau. Aquest color garanteix una eina resistent: "Un ferro ben trempat, quan retorna a la temperatura normal ha de quedar de color blau. El blau és el color del bon tremp."* Perquè quedi de color blau, cal refredar l'acer de mica en mica i anar-lo mullant. El color, però, varia segons el tipus d'acer.

En Jaume combina l'ús d'eines tradicionals i fabricades a mà amb l'ús d'eines modernes de fabricació seriada, adquirides en ferreteries.⁶ A més, el mateix es confecciona les eines adaptades a les necessitats d'una comanda concreta: és el cas de la plana o doble escaire, eina pensada per fer pales de langar.

Al taller del Jaume no es llença mai res. Els trossos vells de ferro s'aprofiten en reparacions o adobs d'altres eines i ell mateix confecciona els accessoris que necessita. Així, per exemple, el suport que sustenta la mola d'esmeril o la funda de la mola d'aigua són confeccions casolanes.

Els productes fabricats a la ferreria del Jaume duïen la marca de l'obraor: «J. Casals».

(*) Malgrat que en Jaume Casals va traspasar l'any 2002, hem preferit mantenir la part del text

en el temps verbal que correspon al moment de recollir les dades.

Bibliografia

AMENÓS, Lluïsa. "Tres oficis de les arts de foc: el ferrer, el ceramista i el vidrier", *Les mil cares del foc* (catàleg), Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000, pàg. 58-83.

Ibidem, "El patrimoni moble del Col·legi de Mestres Manyans, Armers i Agullers conservat als museus de Barcelona", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XVII (2003-2004), pàg. 21-29.

Ibidem, "L'activitat dels ferrers a la Seu de Barcelona entre el darrer terç del segle XIV i el segle XV", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (en premsa).

Ibidem, "L'ofici de ferrer a la Catalunya Medieval", *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica*

Tarraconense, núm. 26 (en premsa).

Ibidem, "Glossari terminològic i iconogràfic sobre l'ofici de ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV)", *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 27 (en premsa).

Ibidem, *Glossari de l'ofici de ferrer* [inèdit], Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, 2005.

Notes

(1) Vegeu el tractat de Salvador Montó i Roca, *Sanidad del caballo*, publicat a València l'any 1742.

(2) L'utilatge de la ferreria de Jaume Casals fou adquirit per l'Ajuntament d'Avià l'any 2003.

(3) Per conèixer la distribució d'altres tallers de ferrer vegeu MONTAÑA,

Maria Teresa; *Op.cit.*, pàg. 91 i 92, làm. 1, 2 i 3. L'estudi és centrat en les comarques de Tarragona; vegeu també MORCILLO, María de los Ángeles; *La Forja, (oficios tradicionales en Madrid)*, Diputación de Madrid, Madrid, 1982, centrat en la província de Madrid.

(4) Segons Joan Serra Vilaró el tornall era el lloc on els ferrers de tall tenien les moles mogudes per rodes hidràuliques. La primera notícia que trobà als arxius de l'antiga baronia de Pinós i Mataplana és de l'any 1449, segons la qual, Galceran VI de Pinós establí en emfiteusi el molí esmolador de Bagà, al cens anyal de dos polls de gallina. *op.cit.*, pàg.413. Segons el DCVB és l'aparell per esmolar el ganivet o altres eines de tall, *op.cit.*, vol.10, pàg.364.

(5) Per indicar l'entrada i l'aturada dels mallers hi ha algunes variants. Vegeu MONTAÑA, Teresa, *op.cit.*,

pàg.166 i 167 per a la zona de Tarragona.

Per als sistemes del segle passat, *Vid. GONZÁLEZ MARTÍ, Manuel; Manual del forjador, herrero y cerrajero*, Madrid, 1893, pàg.133 i *Nuevo manual del cerrajero y herrero*, Imprenta de la Viuda de D.A.Yenes, Madrid, 1852, pàg.107.

(6) Tradicionalment els ferrers han elaborat les seves eines, tal com descriu el *Nuevo manual del cerrajero y herrero, op.cit.* pàg.102: "(...) *Los cerrajeros inteligentes fabrican á las veces herramientas propias al caso para hacer algunas obras importantes ó delicadas (...)*".

Lluïsa Amenós Martínez
Jaume Bernades i Postils

DOSSIER

ROSA SERRA

Del reialme del déu Vulcà a la realitat dels ferrers i manyans, homes del ferro

Mites

Vulcà, també Hefest, era per als grecs i per als romans el deu del foc dels ferrers. Des de l'antiguitat la cultura occidental ha mantingut viva aquesta associació i val la pena, en un dossier de L'Erol dedicat al ferro, fer memòria del mite. El fill coix de Zeus i Hera fou desterrat de l'Olimp per un dels seus progenitors; les fonts no coincideixen ni tan sols en el motiu que va provocar aquesta tragèdia, ni la causa de la seva coixesa; Timpoc en el lloc concret on va trobar refugi escapant-se de la ira del pare o de la mare, i de les riuotes dels germans; el poeta Virgili identifica el seu refugi amb l'illa anomenada "Volcania", propera a Sicília i al volcà Etna, però la tradició popular associa la mítica farga de Vulcà amb el volcà

Stromboli, sempre actiu a l'arxipèlag italià de les Eòlies.

Amb l'ajuda dels Ciclops, sempre incansables, Vulcà treballava dia i nit el ferro i tota mena de materials nobles, i fabricava les millor i singulars peces: l'escut totpoderós de l'heroi Eneas o el d'Aquiles, el carro d'Helios o centenars de magnífiques joies per a les seves protectores, les Oceànides, les nimfes del mar.

Tot i que els atenesos i els habitants de l'illa de Lípari van encunyar monedes amb la seva efígie, no és fins als segles moderns que es fixa la seva iconografia i es popularitza la seva relació amb la metal·lúrgia i els oficis relacionats amb el ferro. Grans pintors dels s. XVI i XVII com Tintoretto o Rubens el representen com un ferrer treballador, però és



Stromboli és una illa volcànica situada al sud d'Itàlia, al nord est de Messina (Sicília), a la mar Tirrena. Amb una superfície de només 13 km², el cràter del volcà s'eleva a 926 metres sobre el nivell del mar. ARXIU ARB

Velázquez qui el popularitza el 1630 amb el seu excepcional oli "*La fragua de Vulcano*"

Ferros

El ferro, que és flexible, resistent, fàcil d'emmotllar i magnètic, ha servit des de fa mil·lennis com a component bàsic d'eines i màquines. Treballat de maneres diferents segons les èpoques sempre s'ha tractat d'aconseguir ferro dolç, acer i ferro colat. Per això, parlar en genèric de ferro és imprecís perquè el percentatge de carboni procedent del combustible –carbó– determina les seves propietats mecàniques i li dona una denominació diferent. Per tant el mot ferro és un genèric que designa, al mateix temps, ferro dolç, acer i ferro colat. Quines característiques tenen cadascun